Анорбоев Амириддин Улуғбек ўғли
Ўзбекистон Республикаси Ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлиги юридик бўлим бош юрисконсульти

КИБЕРЖИНОЯТЛАРНИНГ КЕЛИБ ЧИҚИШ ТАРИХИ ВА БУГУНГИ КУНДАГИ РИВОЖИ

Anorboev Amiriddin Ulugbek ugli
The Ministry for Development of Information Technologies and Communications of the Republic of Uzbekistan. Chief Lawyer Consultant

THE HISTORY OF CYBERCRIME AND ITS DEVELOPMENT

Анорбоев Амриддин Улугбек угли
Министерство по развитию информационных технологий и коммуникаций Республики Узбекистан. Главный юрист-консультант.

ИСТОРИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ КИБЕРПРЕСТУПНОСТИ И ЕЕ РАЗВИТИЕ

Аннотация: *Ушбу мақолада кибержиноятлар тарихи, ушбу соҳадаги миллий ва хорижий қонунчилик, шунингдек, статистик маълумотлар асосида кибержиноятларнинг ҳозирги ҳолати муҳокама қилинади.*

Калит сўзлар: *жиноятчилик, ахборот технологиялари, кибержиноятчилик, киберхавфсизлик, зарарли дастурлар, жиноят қонунчилиги, жиноий ҳуқуқ, тарих, криминология.*

Abstract: *The article covers the history computer crime, domestic and foreign legislation in this area, as well, as this is a modern condition cybercrime in the example statistical data.*

Key words: *crime, information technology, cybercrime, cybersecurity, malicious software programs, criminal legislation, criminal law, history, criminology.*

Аннотация: *В данной статье рассматривается история киберпреступности, отечественного и зарубежного законодательства в данной области, а также, современное состояние киберпреступности на примере статистических данных.*

Ключевые слова: *преступление, информационные технологии, киберпреступность, кибербезопасность, вредоносные программы, уголовное законодательство, уголовное право, история, криминология.*

Олам яратилибдики, ундаги жамики мавжудот бир-бирлари билан ўзаро мулоқот қилади. Айнан ушбу мулоқот қилишда одамзот бошқа жонзотларга нисбатан ўзининг интеллектуал фаолияти ва ушбу фаолият натижасида вужудга келган ўзига хос тараққиёти билан алоҳида ажралиб туради, у томонидан яратилган технологиялар бугунги кунда уларнинг оғирини енгил қилмоқда. Аммо ушбу технологиялардан ҳар ким турлича мақсадларда фойдаланиши бугунги кунга технология ҳам инсониятнинг дўсти, ҳам душмани даражасига айланиб улгурди. Экспертларнинг фикрича, ҳозирги кунда айнан кибержиноят натижасида ҳар йили камида 200 млрд. доллар дунё ҳамжамияти зарар кўрмоқда, оддийгина банк ўғрилари 10 минг долларни олиш учун ўз ҳаётини хавф остига қўйиш орқали 1 млн. доллар миқдоридаги фойда кўришни кўзлаши [1], биргина тўлов карталари фирибгарлиги жинояти амалга оширилиши натижасида 2018-йилда дунё аҳолиси 24,26 млрд. долларга зарар кўрганлиги, мутахассисларнинг таъкидлашича, бу рақамлар 2025-йилга келиб 44 млрд. долларга етишиши [2] тахмин қилинаётганлиги орқали билиш мумкинки, одамзот ўзининг келажаги учун бўладиган хавфларнинг олдини олиши ва шу сабабдан ҳам бу борада жиддий ислотҳотлар ўтказиш жуда муҳим аҳамиятга эга.

Юқоридаги душман турли замонларда турлича номланган, жумладан, “ахборот хуружи”, “электрон ҳисоблаш машиналарининг ҳужуми”, “роботлар таҳдиди”, “компьютер жиноятчилиги”, “ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар”, “киберҳужум”, “кибержиноят”, “киберҳодиса”, “киберҳуқуқбузарлик”, “киберзаравонлик”, “киберкураш”, “кибероруш” ва бошқалар. Бироқ, уларнинг барчаси ахборот технологиялари ва коммуникациялари орқали содир этилиши билан характерланади. Ахборот технологиялари замон зайли билан ривожлангани сайин унинг тарихи ҳам шунга монанд равишда ривож топиб келган.

Умуман олганда, кибержиноятчилик тушунчаси ўтган асрнинг 60 йилларида интернет тармоғининг яратилиши билан боғлиқ бўлиб, 1962 йилда профессор Жон Ликлайдер ўзининг “Galactic Network” компьютер тармоғи орқали Интернет тармоғини яратиш концепциясига асос солган.

Шундай қилиб, интернет тармоғи яратилиши билан биринчи интернет жиноятчиси вужудга келган ва у Жон Драпер (John Draper) исмли шахс бўлиб, Жон Драпер 1970-йилларда шаҳарлараро ва халқаро қўнғироқлар орқали телефон тармоқларини бузиш билан шуғулланиши оқибатида дастлабки кибержиноятлар содир этилган.

СССРда ахборот технологиялари соҳасидаги илк юқори даражадаги жиноят эса 1979-йилда Вильнюс шаҳрида қайд этилган ва бу ҳолат ўша пайтда давлатга 80 минг рубль зарар етказилишига сабабчи бўлган бўлиб, бу ўша пайтда машҳур автомашина бўлган “Volga” русумидаги 8 та автомашинанинг пули деган гап эди [3] ва у Интерпол халқаро ташкилоти томонидан дастлабки рўйхатга олинган кибержиноят сифатида эътироф этилган [4]. Белоруссия Республикасида эса юқори технологиялар орқали

содир этилган илк жиноят 1998-йил 20-ноябрь куни рўйхатга олинган бўлиб, кибержиноятчилар Белоруссиянинг энг йирик метрополитен провайдери мижозлари орасидан интернет фойдаланувчилари тармоқ маълумотларига рухсатсиз киришни амалга оширишган [5].

Интернет тармоғининг ривож топиши оқибатида интернет ҳакерлиги деган ахборот технологиялари соҳасида алоҳида тармоқ вужудга келган. Илк компьютер ҳакерлари 1960-йилларда Массачусетс технология институтида пайдо бўлган, дастлабки интернет ҳакерлиги эса ўзларини “414 гуруҳи” (банда-414) деб номланган вояга етмаган ўспиринлар томонидан содир этилган бўлиб, улар 9 кун ичида 60 дан ортиқ шахсий компьютерларни, АҚШдаги Лос-Аламос Давлат ядро қуролини ўрганиш лабораторияси компьютерларини бузиб ташлашган. 1983 йилда эса ушбу дастлабки кибертеррористлар гуруҳи ушланган. Шу орқали 1983 йилда “Военные игры” (“WarGames”) номли дастлабки ҳакерлар тўғрисидаги фильм яратилган.

1983-йилда Парижда Иқтисодий ҳамкорлик ва ривожланиш ташкилотининг экспертлар гуруҳи компьютерлар жиноятларининг криминологик таърифини беришган ва уларнинг фикрича, компьютерлар жиноятлари автоматлаштирилган ишлов бериш ва (ёки) маълумотларни узатиш билан боғлиқ ҳар қандай ноқонуний, ахлоқий ёки рухсатсиз хатти-ҳаракатлар ҳисобланади [6].

1984-йилдан бошлаб “2600” илк ҳакерлар тўғрисидаги журнал мунтазам равишда чоп этила бошлаган. 1988 йилда Червь Моррис томонидан дастлабки зарарли вирус яратилган, бунинг оқибатида АҚШ Ҳукумати ва университетларидаги 6000 га яқин компьютерлар ушбу зарарли вирус қурбони бўлишган. Натижада, шу каби зарарли фаолиятга қарши курашиш мақсадида АҚШда CERT Интернет хавфсизлигини таъминлаш маркази ташкил қилинган ва у томонидан 1988 йилда 6 та, 1989-йилда 132 та, 1990-йилда эса, 252 та киберходиса аниқланган [7]. 1990-йилда АҚШда “Sundevil” операцияси уюштирилиб, АҚШнинг 14 шаҳридаги ҳакерларга нисбатан мисли кўрилмаган ов уюштирилган. Бунинг оқибатида, 1993-йилда Лас-Вегасда ҳакерларнинг биринчи ҳар йили ўтказиладиган йиғилиши бўлиб ўтган [8].

Кибержиноятчилик турли замонларда турлича номлангани сабабли унинг ривожланиш тарихи ҳам жой ва маконга қисман боғлиқ бўлган, хусусан, АҚШда кибержиноятчилик ва унга қарши курашиш ўзгача ривожланган бўлса, Россияда бошқача ривож топган. Ушбу ҳолатни оддийроқ тушунтиришга харакат қилсак, ихтирочи ёки кашфиётчи бирон-бир ихтиросини ёки кашфиётини яратганидан кейин фойда кўриши мумкин, бунга эса ғаразгўйлик мақсадларда қаровчи шахслар барча замонларда ва жамиятда топилмай қолмаган, натижада, ҳакерлар ушбу кашфиёт ортидан келаётган бойликка кўз олайтириши натижасида кашфиётчи ўзининг маҳсулотини ҳимоя қилиш чораларини кўради,

давлатдан ёрдам кўради, давлат ҳам ҳакерлар ҳужуми ушбу технологияга нисбатан қай тариқа амалга оширишига қараб ўз сиёсатини юритади, бунда кибержиноятчиликка қарши курашувчи технологиялар ҳам турлича бўлади. Оддийгина мисол, “Telegram”, “WhatsApp”, “Одноклассники”, “Facebook” каби ижтимоий тармоқлар аслида ўзаро мулоқот учун зарур бўлса-да, аммо уларнинг қулайлиги ва хавфсизлиги турличадир. Фойдаланувчилар ҳам ушбу қулайликларга қараб мазкур тармоқлардан фойдаланадилар.

Кибержиноятчилик жой ва маконга қараб ривожини ўрганиш мақсадида хориж тажрибасига назар ташласак, қуйидагиларга гувоҳ бўламиз, хусусан, Россияда компьютер технологияларидан фойдаланган дастлабки жиноят 1991-йилда СССР ташқи иқтисодиёт банкидан 125,5 минг доллар миқдоридаги пул маблағларини ўғирлаш билан боғлиқдир. Россияда 1997-йилда бу каби шундай жиноятлардан 7 та, 1999-йилда 294 та, 2000-йилда 800 та, 2003-йилда 1602 та, 2004 йилда 8739 та [9], 2011-йилда 5396 та, 2012-йилда 5725 та, 2013-йилда 6423 та, 2014 йилда 4403 та, 2015 йилда 5329 та, 2016-йилда 3762 та, 2017-йил январь-июнь ойларида 3994 та, 2018-йил январь-июнь ойларида 3207 та [10], 2019-йилда 180 153 та [11] аниқланган.

Шу ўринда Натан Ротшильднинг ахборотга эга бўлган киши дунёга ҳукмронлик қилади [12], деган сўзлари ёдимизга келади, беихтиёр. Сабаби оддий, юқорида кўриб ўтганимиздек, Россия тарихида 1997 йилда 7 та рўйхатга олинган компьпютер соҳасидаги жиноятчилик 2019 йилда 180 153 тага кўпайган бўлиб, бу рақамлар 1997 йилга нисбатан, қарийб 2022 йилда 25736 баробар кўпайгани орқали айтишимиз жоизки, бу соҳадаги зарарлар, айниқса, аҳоли кўрадиган зарарлар миқдори йилдан йилга кўпайиб бормоқда. Айнан ушбу зарарлар ахборот технологияси орқали амалга оширилаётганлигидан ва бу ахборотни тўплаш, сақлаш, излаш, унга ишлов бериш ва уни тарқатиш учун фойдаланиладиган жами услублар, қурилмалар, усуллар ва жараёнлар [13] эканлигидан ҳам билишимиз мумкинки, ахборотга эга бўлган инсон дунёга ҳукмронлик қилади, дунёни бошқаради.

“Ахборот” тушунчаси эса фанга америкалик муҳандис, криптиктаҳлилчи, математик олим Клод Элвуд Шеннон томонидан 1948йилда “бит”-маълумот бирлигини ихтиро қилиш орқали киритилган [14].

Кибержиноят ривож топиши билан унинг тармоқлари ҳам ривож топган. Экспертларнинг фикрича, фишинг орқали маълумотларни ўғирлаш, махфий мақсадга эга мобиль иловалар орқали электрон қурилмаларга кириб бориш ва алоқанинг ҳимоя қилинмаган каналларини томоша қилиш орқали бугун кўпчилик интернет фойдаланувчилари кибер жиноятларнинг қурбонига айланмоқда [15]. Ушбу тармоқ ичида ўзининг салбий оқибатлари улканлиги билан кибертерроризмдан ажралиб туради. Аслида, кибертерроризм 1970 йилларда бошланган бўлиб, уни фанга В. Колин 1980

йилларда олиб кирган [16]. Кибертерроризм ўзининг жуда катта зарарли салбий оқибатларга олиб келиши билан характерланади, хусусан, 1993 йил Лондонда кибертеррористлар брокерлик фирмалари, банклар ва бошқа фирмалардан 10 млн. фунт стерлингдан 12 млн. фунт стерлинггача бўлган пул маблағларини талаб қилишган. 1994 йилда “Владимир Левин иши” бутун дунёда “компьютер жиноятларининг трансмиллий тармоғи мақомини олган. Ушбу жиноят россиялик кибержиноятчилар томонидан 12 кишидан иборат халқаро уюшган гуруҳ томонидан АҚШ, Финландия, Исроил, Швейцария, Германия, Россия, Голландиядаги банклардан 10 млн. 700 минг 952 АҚШ доллари миқдоридаги 40 та пул ўтказмаларига нисбатан амалга оширилган кибержиноят бўлиб, кибержиноятчилар 400 минг АҚШ доллари миқдоридаги пул маблағларини ўзлаштириш вақтида қўлга туширилган иш эди [17].

Кибертерроризм аҳолига ҳам, давлатга ҳам, юридик шахсларга ҳам, ҳатто, алоҳида дахлсизлик ҳуқуқига эга бўлган шахсларга нисбатан ҳам амалга оширилиши билан ўзига хос аҳамиятга эга бўлиб, шундай жиноятлардан бири 1996 йилда “Тамил-Илама йўлбарсларини озод қилиш” террористик уюшма Шри-Ланка дипломатик вакилининг телекоммуникация тармоқларига нисбатан амалга оширилган. 1997-йил сентябр ойида эса, кибертеррористлар НАСА ва “Атлантис” космик кемасига кибертеррористик ҳужум уюштиришган. Натижада, 1998-йилнинг ўзидаёқ АҚШда 30 га яқин террористлар кибертеррорист сифатида рўйхатга олинган. 2004 йилда эса, Жанубий Кореянинг мудофаа вазирлигига нисбатан киберҳужум уюштирилган ва ўнлаб вазирлик компьютерлари ишламай қолган [18].

Энг ачинарлиси, кибержиноят ёки кибертерроризм субъекти ёш танламайди, мисол учун, 1998-йилда 12-ёшли бола АҚШнинг Аризона шаҳридаги тўғонни бошқарадиган компьютер тизимига ноқонуний кириши оқибатида кибертерроризм атамаси бутун дунёга тарқалиб кетган [19].

Кибержиноятчиликнинг кейинги ривожи 1999-йил январь ойида “Хеппи-99” номли Интернет тармоғидаги дастлабки вируснинг ихтиро қилингани бўлди. Натижада, 1999-йил август ойида Хитой ва Тайвандаги компаниялар бир-бирига нисбатан ўзаро жуда кенг миқёсдаги киберҳужумлар уюштиришди. 2000-йил 1-май куни Манила шаҳрида “Мен сени севаман” номли интернет тармоғида компьютер вируси топилди.

Тўғри, давлатлар ҳам кибержиноятчиликка қараб туришмаган, хусусан, давлатда киберхавфсизликни таъминлаш мақсадида совуқ уруш иштирокчиси АҚШда, CERT Интернет хавфсизлигини таъминлаш маркази ташкил қилинган бўлса, 1986-йилдаёқ СССР Ички ишлар вазирлиги тизимида Электрон урушларга қарши курашиш бошқармаси ташкил этилган бўлиб, у “Р” бошқармаси номи билан қисқача аталган. 1997-йилда Россия Федерацияси жиноят кодексига 28-боб компьютер маълумотлари соҳасидаги жиноятлар киритилган ва ушбу соҳадаги жиноятларга

нисбатан суриштирув харакатларини олиб бориш мақсадида “Р” бошқармасига тезкор-қидирув бўлинмаси киритилган. 1998-йил 7 октябрь куни эса “Р” бошқармаси юқори технологиялар соҳасидаги жиноятларга қарши курашиш бошқармаси этиб қайта номланган ва унинг Компьютер маълумотлари соҳасидаги жиноятчиликка қарши курашиш бўлими, Телекоммуникация соҳасидаги жиноятчиликка қарши курашиш бўлими, Радиоэлектрон воситалар ноқонуний савдосига қарши курашиш ва махсус техник воситалар бўлимлари мавжуд бўлган.

1999-йилгача РФнинг 81 та таъсис тузилмаларида Ички ишлар вазирлиги, Ички ишлар бошқармаси ва Ички ишлар бўлимлари даражасига тенглаштирилган махсус таркибий тузилмалар ташкил қилинган. 2000-йилдан бошлаб ушбу бўлимларга юридик мутахассисликдаги ходимларнинг ҳам ишга қабул қилиниши натижасида РФда мазкур соҳадаги жиноятчиликка қарши курашишнинг самарали усуллари яратилди. Шунингдек, юқоридаги бошқарма ҳам Ички ишлар вазирлиги таркибига ўтказилди [20].

Россия Федерацияси ҳукуматининг “Юқори технологиялар соҳасидаги жиноятларга қарши курашиш ва Россия Федерациясининг халқаро шартномалар ва мажбуриятларни бажариш тўғрисида” 1999-йил 22-октябрдаги 1701-Ф-сон Фармойиши билан давлат бюджети маблағлари бўйича смета қайта кўриб чиқилган ва шундан бери сметада компьютер соҳасидаги жиноятларга қарши курашиш бўйича зарур маблағларни кўзда тутиш белгиланган бу борадаги ишларнинг молиялаштирилишига имконият яратиб берди.

Кибержиноятларнинг жой ва маконга, замонга ўзаро боғлиқлиги сабабли ҳам ушбу жиноятларлар турли мамлакатларда турлича номланган ҳамда уларнинг таркибига турли жиноятлар киритилган. Хусусан, Японияда у икки гуруҳга ажратилган бўлиб, 1-гуруҳга компьютерларга кириш билан боғлиқ жиноятлар деб номланиб, ушбу гуруҳга компьютер фирибгарлиги, ёзувларга зарар етказиш ва бизнесга аралашиш, тўлов карталари билан боғлиқ, компьютерга рухсатсиз кириш каби жиноятлар ва 2-гуруҳга интернет тармоғидан фойдаланиш орқали содир этиладиган жиноятлар деб номланиб, ушбу гуруҳга фирибгарлик, муаллифлик ҳуқуқининг бузилиши, ахлоқсиз характердаги одобсиз хабарлар юбориш, болалар порнографияси билан боғлиқ материалларни тарқатиш билан боғлиқ жиноятлар киритилган [21].

Францияда эса ИТ-технологиялари ёрдамида содир этилган, яъни маълумотларни автоматик қайта ишлаш соҳасидаги зарарли сохта банк карталари ва шахсий маълумотларни ҳимоя қилувчи паролларни клонлаш, бузиш имконини берадиган дастурий таъминот, компьютер ёки тармоқлардан фойдаланиш қоидаларини бузиш, иккинчи гуруҳга эса, жиноий ишларни тайёрлаш ва содир этишда рақамли технологиялардан фойдаланишга оид жиноятлар кибержиноятлар тоифасига киритилган [22].

Украинада эса электрон ҳисоблаш машиналари, компьютерлар, автоматлаштирилган тизимлар, компьютер тармоқлари ёки телекоммуникация тармоқларининг ишлашига ўзбошимчалик билан аралашиш, зарарли дастурий ёки аппарат воситаларини ишлатиш, тарқатиш ёки сотиш, шунингдек, маркетинг учун яратиш, рухсат берилмаган маълумотларни электрон ҳисоблаш машиналари, автоматлаштирилган тизимларда, компьютерларда, ахборот воситаларида тарқатиш ва кириш тақиқланган воситаларда сақланадиган маълумотларни тарқатиш, уларга рухсатсиз кириш, улардан фойдаланиш, ҳимоя қилиш қоидаларини бузиш, уларнинг ишлашига тўсқинлик қилиш кибержиноятлар тоифасига киритилган [23].

Кибержиноятчилик турли даврларда турлича ривож топган каби унинг доктринал ва расмий таърифлари турличадир.

Хусусан, Европа Кенгашининг 2001 йилдаги “Кибержиноят ҳақида”ги Конвенциясига асосан кибержиноят кибермуҳитда содир этиладиган ҳар қандай жиноятдир [24].

M. Gurckeнинг фикрича, компьютер тизими, тармоғи, уларга уланадиган бошқа воситалар орқали ёки уларнинг ёрдамида компьютер тизими, тармоғи ёки компьютер ахборотига қарши кибермуҳитда содир этиладиган жиноятлар мажмуидир [25].

Наздимизча, ушбу фикрларга қисман қўшилсак бўлади, бироқ кибержиноят ҳар доим ҳам компьютер технологиялари ёрдамида содир этилмайди. Мисол учун, Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 168-моддаси 2-қисми “в”-бандига асосан, компьютер техникаси воситаларидан фойдаланиб фирибгарлик жиноятини содир этганлик учун жиноий жавобгарлик белгиланган. Бироқ, телекоммуникация тармоғи ёки айтайлик “Telegram” тармоғи орқали жиноятчи фойдаланувчини алдаш ёки ишончини суиистеъмол қилиш йўли билан, яна-да аниқроқ айтганда, жиноятчи кимдирнинг ногиронлигидан фойдаланиб, унинг расмини қўйган ҳолда, ўзининг пластик картасини “Telegram” тармоғига жойлаштириб, фойдаланувчилардан инсонийлик юзасидан ногиронлиги бор шахсга ёрдам беришни сўраш орқали уларнинг ёки ногиронлиги бор шахснинг мулкини ёки мулкка бўлган ҳуқуқини қўлга киритиши мумкин. Мазкур қилмишни, компьютер техникаси ёрдамида содир этилган деб бўлмайди. Сабаби, компьютер техникаси тушунчаси ЖКнинг 4, 10, 14, 16-моддаларидан келиб чиқиб, Жиноят кодексининг VIII бўлимида белгилаб қўйилмаган, қолаверса, Ўзбекистон қонунчилигида ушбу тушунчанинг моҳияти кўрсатиб берилмаган, шунингдек, техник томондан компьютер техникаси тушунчаси “Telegram” тармоғига ўхшаш ахборот-коммуникация технологияларини ўзида тўлиқ қамраб ололмайди, ўзининг техник имкониятлари ва фанда қўлланилиши бўйича у бошқа аборот-коммуникация технологиясига ўхшаш функцияларни тўлиқ бажара олмайди. Шунга кўра, фикримизча, юқоридагиларга асосан, кибержиноят тушунчасининг доктринал ҳолати қайта кўриб чиқилиши мақсадга мувофиқ.

Дунё тамаддудининг ривож топиши натижасида ахборот-коммуникация технологиялари орқали содир этиладиган жиноятлар турлича номлангани ҳамда турли давлатларда унга қарши турли йўсинларда кураш олиб борилаётганлиги учун ҳам ҳозирги кунда ахборотни муҳофаза қилиш, ахборотни ошкор қилганлик, компьютер жиноятчилиги юзасидан 500 дан зиёд қонун ҳужжатлари мавжуд [26].

Фикримизни янада соддароқ тушунтирадиган бўлсак, кибержиноятларга бўлган таъриф доимо мазкур таъриф берилаётган пайтдаги давлатдаги мавжуд ахборот технологияларнинг ривожи билан боғлиқ бўлган. Шу сабабдан ҳам К.Е. Зинченко, Л.Ю. Исмаилова, А.Н. Караханьян, Б.В. Киселев, В.В. Крылов, Я.М. Мастинский. Н.С. Полевой, Ю.Н. Соловьев, В.В. Хургин, С.И. Цветков олимларнинг фикрича, бу каби жиноятлар электрон ҳисоблаш машиналари орқали содир этилган жиноятдир [27]. Мазкур тушунча 1994 йилда берилаётганлиги орқали таъкидлашимиз жоизки, Ўзбекистон тарихи нуқтаи назаридан Ўзбекистон Республикасининг “Электрон ҳисоблаш машиналари учун яратилган дастурлар ва маълумотлар базаларининг ҳуқуқий ҳимояси тўғрисида” 1994 йил 6 майдаги 1060–XII-сон Қонуни [28] айнан 1994-йилда қабул қилинганлиги сабабли ҳам мазкур тушунчалар вақт нуқтаи назаридан тўғри талқин қилинган.

Олимлар Н. Салаев ва Р. Рўзиевлар ахборот хавфсизлигига таҳдид солувчи, бевосита компьютер воситалари орқали ёки ахборот технологиялари воситасида содир этиладиган қонунга хилоф ижтимоий хавфли қилмишни ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлардир деб аталиб, унга компьютер жиноятчилиги синоним эканлигини таъкидлашадилар. Шунингдек, компьютер тизими, тармоғи, шунингдек, компьютер тизими, тармоғига уланадиган бошқа воситалар орқали ёки уларнинг ёрдамида ҳамда компьютер тизими, тармоғи ёки компьютер ахборотига қарши кибермуҳитда содир этилган ижтимоий хавфли қилмишни кибержиноят деб баён қилишиб, юқоридаги жиноятларни кибержиноятдан фарқли жиноят деб таъриф беришади [29].

Биз ушбу фикрларга қўшила олмаймиз, сабаби, юқорида таъкидлаганимиздек, кибержиноятчилик ахборот-коммуникация технологиялари орқали содир этиладиган қилмиш бўлиб, у вақт ва макон танлаган ва шунга қараб ўзининг таърифига эга бўлган. Қолаверса, кибермуҳит компьютер жиноятчилигида ҳам бўлади, хатто Европа Кенгашининг 2001-йилдаги “Кибержиноят ҳақида”ги Конвенциясининг рус тилидаги матнига назар ташласак, баъзи ҳолатларда унинг компьютер жиноятчилиги тўғрисидаги Конвенция деган таржимасига ҳам гувоҳ бўламиз [30]. Мазкур ҳолатни янада аниқроқ тушуниш учун битта ҳолатни кўриб ўтайлик, ЖКнинг 169-моддасининг 3-қисми “б”-бандида назарда тутилган компьютер техникаси орқали содир этиладиган ўғрилик учун ҳам кибермуҳит, яъни виртуал муҳит бўлиши керак, яъни ўғрилик содир

қилишдан олдин жиноятчи жабрланувчининг пул маблағлари сақланаётган картасининг паролига эга бўлади ҳамда телекоммуникация ёки интернет тармоғидан фойдаланиб ўзининг қилмишини содир этади. Айнан мана шу жараёндаги муҳитни биз кўз билан кўролмаймиз, қўл билан ушлолмаймиз, аммо жабрланувчининг картасидаги кодни териб, қандай қилиб жиноятчи ушбу маблағларга эга бўлишини англай оламиз. Бу муҳит эса кибермуҳит дейилади. Бундан ташқари, муаллифлар компьютер техникаси доимо ҳам ахборот технология ҳисобланмаслигини, бошқа коммуникациялар орқали ҳам кибержиноятни содир қилиш мумкинлигини, компьютер тармоғи, тизимидан ташқари телекоммункиация тармоғи, интернет тармоғи ва шу каби тармоқлар ҳам мавжудлигини инобатга олишмаган.

Шунингдек, “Ахборотлаштириш тўғрисида”ги Қонунга асосан, ушбу Қонуннинг мақсади ахборотлаштириш, ахборот ресурслари ва ахборот тизимларидан фойдаланиш соҳасидаги муносабатларни тартибга солишдан иборат. Аммо ушбу Қонунда компьютер техникасининг тушунчаси кўрсатиб ўтилмаган ва у техник имкониятлари нуқтаи назаридан ўзида бошқа ахборот технологияларини қамраб ололмайди. ЖКнинг 4, 10, 14, 16-моддаси эса жиноят ва жазо қонунийлик принципига амал қилиши лозимлигини кўрсатади. Юқоридагиларга асосан, мазкур олимларнинг фикри ҳам техник, ҳам доктринал, ҳам ҳуқуқий жиҳатдан фикримизча етарлича асосланмаган.

Кибержиноятлар тушунчасининг вақтга нисбатан ўзаро боғлиқлигини яна 1979-йилда Даллас адвокатлар ассосациясининг конференцияси томонидан дастлаб компьютер жиноятларининг асосий белгилари ўша пайтдаги мавжуд ахборот-коммуникация технологияларининг техник имкониятлари юзасидан белгиланганлиги орқали таъкидлашимиз мумкин [31].

Умуман олганда, кибермуҳит ёки кибермакон тушунчалари биринчи марта 1982 йилда Канадалик фантастик ёзувчи У. Гибсон томонидан “Burning Chrome” новелласида ишлатилган бўлиб, ушбу тушунча “Neuromancer” романи орқали оммалашиб кетган[32]лигидан ҳам айтиб ўтишимиз жоизки, кибермуҳит бўлмас экан, кибержиноят ҳам унинг бошқа синоними бўлган жиноят ҳам содир этилмайди.

Юқоридагилар орқали кибержиноятлар тушунчасининг доктринал ва расмий ҳолати хусусида хулосага келадиган бўлсак, ушбу тушунча биз хоҳлаймизми йўқми макон ва замон танлайди, ижтимоий муносабатлар ривожланган сари уларнинг номи ва уларнинг имкониятлари кенгайиб бораверади.

Шу сабабдан ҳам, наздимизча, ҳозирги кунда ахборот-коммуникация технологиялари соҳасида содир этиладиган ва ахборот орқали содир этиладиган жиноятларни алоҳида қисмларга бўлиш ҳамда бунда ахборот-коммуникация технологиялари соҳасида содир этиладиган, ўзида техник

имкониятлар орқали содир этиш имконини берадиган жиноятларни кибержиноятлар, ахборот соҳаси (оммавий-ахборот воситалари орқали)даги жиноятларни ахборот хавфсизлиги соҳасидаги жиноятлар деб икки гуруҳга ажратиш, шунингдек, жиноят қонунчилигимизни ушбу тушунчадан келиб чиқиб, қайта кўриб чиқиш мақсадга мувофиқдир.

Миллий қонунчилигимизда кибержиноятчилик ва киберхавфсизлик тушунчаси Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ–4947-сонли Фармони билан тасдиқланган 2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини “Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили”да амалга оширишга оид давлат дастурининг 297-бандида илк бора расмий норматив-ҳуқуқий ҳужжатда ишлатилган бўлиб [33], кейинги ривожи қуйидаги кетма-кетлик бўйича ривож топган, яъни тармоқлар, дастурий маҳсулотлар, ахборот тизимлари ва ресурсларининг киберхавфсизлигини таъминлаш ва уларни ҳимоя қилишнинг замонавий технологияларини жорий этиш соҳасида Ўзбекистон Республикаси киберхавфсизлигини таъминлаш, бу борада ягона давлат сиёсатини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш, Ўзбекистон Республикаси ахборот маконидаги рухсатсиз киришга уринишлар ва компьютер вирус ҳужумлари тўғрисида ўз вақтида хабардор қилиш ва жавоб қайтариш методлари ва воситаларидан фойдаланиб, бутунжаҳон интернет ахборот тармоғининг миллий сегментидаги веб-сайтларнинг ахборот хавфсизлигини таъминлаш механизмини амалга ошириш, телекоммуникациялар, электрон ҳукумат, почта алоқаси, ахборотлаштириш ва радиочастоталар спектри соҳасидаги ҳуқуқбузарликларнинг мониторингини ўтказиш, уларни аниқлаш ва тўхтатиш қисмида ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари билан ўзаро ишлаш, ахборот хавфсизлиги ва киберхавфсизлиги таҳдидларини аниқлаш ва уларга қарши курашиш, ахборот-коммуникация технологияларидан жиноий, разведка ва террористик мақсадларда фойдаланиш билан курашишнинг самарали механизмларини шакллантириш ва жорий қилиш йўли билан ушбу мақсадларда фойдаланиш ҳолатларини тўхтатиш, ахборот хавфсизлиги ва киберхавфсизлик таҳдидлари тўғрисидаги ахборотларни йиғиш ва таҳлил қилиш, ахборот хавфсизлиги ва киберхавфсизликни таъминлаш соҳасида илмий-тадқиқот, тажриба-конструкторлик, лойиҳа, қидирув ва технологик ишланмаларни ташкил қилиш ва ўтказиш Ўзбекистон Республикаси Ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлигининг асосий вазифаларидин бири сифатида белгилаб қўйилди [34], давлат ва хўжалик бошқаруви органларининг виртуал маконда иштирокини фаоллаштириш концепцияси тасдиқланди [35], хўжалик юритувчи субъектлар томонидан ахборот хавфсизлиги ва киберхавфсизлик бўйича техник ва технологик талаблар бажарилишини назорат қилади, ўрганади ва текшириш Ўзбекистон Республикаси Ахборотлаштириш ва

телекоммуникациялар соҳасида назорат бўйича давлат инспекцияси ваколатига берилди [36], ахборот технологиялари ва киберхавфсизлик йўналишларида юқори малакали мутахассисларни халқаро стандартлар даражасида тайёрлашни таъминловчи Ўзбекистонда Шарда университети ташкил этилди [37], киберхавфсизликни тартибга солиш соҳасида ваколатли орган этиб Ўзбекистон Республикаси Давлат хавфсизлик хизмати белгилаб қўйилди [38], Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги билан тарқатилиши тақиқланган ахборот мавжуд бўлган интернет тармоғи веб-сайтидан ва (ёки) веб-сайт саҳифаларидан фойдаланишни чеклаш тартиби ишлаб чиқилди [39], жиноят қонунчилигимизда эса 1994 йилда Жиноят кодекси қабул қилинган вақтда ахборотлаштириш қоидаларини бузиш жинояти, яъни ахборот тармоғидан рухсатсиз фойдаланиш ёки фойдаланишга рухсати бўлгани ҳолда тегишли ҳимоя чораларини кўрмаслик ёки ахборотлар тармоғидан қонунга хилоф равишда ахборотлар олиш, шунингдек, ахборотлаштириш тизимидан фойдаланишга рухсати бўлган ҳолда ундаги маълумотларни қасддан ўзгартириш, йўқотиш, олиб ташлаш ёки йўқ қилиб юбориш анча миқдорда зарар етказилишига сабаб бўлгани учун компьютер тизимларида сақланаётган маълумотлар ёки дастурларни ўзгартириш мақсадида тегишли рухсатсиз компьютер вируслари ёки дастурларини ишлаб чиқиш ва тарқатиш, шунингдек, рухсати бўлмагани ҳолда ахборот тизимидан фойдаланиш маълумотларнинг бузилиши, олиб ташланиши, йўқ қилиб юборилиши ёки бу тизимнинг ишдан чиқишига сабаб бўлгани учун жиноий жавобгарлик ЖКнинг 174-моддасида белгилаб қўйилган эди, аммо ахборотлаштириш ва маълумотлар узатиш соҳасида қонунга хилоф ҳаракатлар содир этганлик учун жавобгарлик кучайтирилганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг мазкур моддаси чиқарилиб, “XX[1] боб. Ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар” боби Жиноят кодексига киритилди ва ушбу бобда ахборотлаштириш қоидаларини бузиш, компьютер ахборотидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш, компьютер тизимидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш учун махсус воситаларни ўтказиш мақсадини кўзлаб тайёрлаш ёхуд ўтказиш ва тарқатиш, компьютер ахборотини модификациялаштириш, компьютер саботажи, зарар келтирувчи дастурларни яратиш, ишлатиш ёки тарқатиш учун жиноий жавобгарлик киритилди [40].

Бироқ ушбу жиноятлар умумий ном остида ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар деб номланган ҳолда, 2001-йилда компьютер техникаси воситаларидан фойдаланиб айбдорга ишониб топширилган ёки унинг ихтиёрида бўлган ўзганинг мулкини ўзлаштириш ёки растрата қилиш йўли билан талон-тарож қилганлик учун ЖКнинг 167-моддасининг 3-қисми “г”-банди, фирибгарлик, яъни алдаш ёки ишончни суиистеъмол қилиш йўли билан ўзганинг мулкини ёки ўзганинг мулкига бўлган ҳуқуқни қўлга киритганлик учун ЖКнинг 168-моддаси 2-қисми “г”-банди, ўғрилик, яъни

ўзганинг мол-мулкини яширин равишда талон-тарож қилганлик учун ЖКнинг 168-моддаси 3-қисми “б”-банди [41], 2007-йилда қимор ва таваккалчиликка асосланган бошқа ўйинларни ташкил этиш ёки ўтказиш учун телекоммуникация тармоқларида, шу жумладан, интернет жаҳон ахборот тармоғи провайдерлари томонидан хизматлар кўрсатиш, тегишли дастурий таъминотдан нусха кўпайтириш, уни кўпайтириш, тарқатиш, шундай ҳаракатлар учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин содир этганлик учун, яъни интернет жаҳон ахборот тармоғи провайдерлари орқали қимор ва таваккалчиликка асосланган бошқа ўйинларни ташкил этиш ҳамда ўтказганлик учун ЖКнинг 278-моддаси 2-қисми [42], 2016-йилда мулкий манфаат бериш бўйича зиммага мажбурият олиш йўли билан жисмоний ва юридик шахсларнинг пул маблағларини ва (ёки) бошқа мол-мулкини жалб этишга доир ноқонуний фаолиятни амалга ошириш ва бунда илгари олинган мажбуриятни жисмоний ва юридик шахсларнинг янги жалб этилган пул маблағлари ва (ёки) бошқа мол-мулки ҳисобидан бажариш, шунингдек бундай фаолиятга раҳбарлик қилиш ҳамда шундай фаолият кўрсатилишини таъминлаш, худди шунингдек мазкур фаолиятда иштирок этишга жалб қилиш мақсадида ушбу фаолиятни реклама қилиш, шу жумладан оммавий ахборот воситаларидан ёхуд телекоммуникация тармоқларидан, шунингдек Интернет жаҳон ахборот тармоғидан фойдаланган ҳолда реклама қилиш ҳамда мулкий манфаат бериш бўйича зиммага мажбурият олиш йўли билан жисмоний ва юридик шахсларнинг пул маблағларини ва (ёки) бошқа мол-мулкини жалб этишга доир ноқонуний фаолиятни амалга ошириш ва бунда илгари олинган мажбуриятни жисмоний ва юридик шахсларнинг янги жалб этилган пул маблағлари ва (ёки) бошқа мол-мулки ҳисобидан бажариш, шунингдек, бундай фаолиятга раҳбарлик қилиш ва шундай фаолият кўрсатилишини таъминлаш пул маблағларини ва (ёки) бошқа мол-мулкни жалб этишга доир ноқонуний фаолият деб номланган ҳолда, Жиноят кодекси 188^1-модда [43], телекоммуникация тармоқларидан, шунингдек Интернет жаҳон ахборот тармоғидан фойдаланиб диний экстремизм, сепаратизм ва ақидапарастлик ғоялари билан йўғрилган, қирғин солишга ёки фуқароларни зўрлик билан кўчириб юборишга даъват этадиган ёхуд аҳоли орасида ваҳима чиқаришга қаратилган материалларни тайёрлаш ёки уларни тарқатиш мақсадида сақлаш, шунингдек, диний-экстремистик, террорчилик ташкилотларининг атрибутларини ёки рамзий белгиларини тарқатиш ёхуд намойиш этиш мақсадида тайёрлаш, сақлаш ҳамда диний экстремизм, сепаратизм ва ақидапарастлик ғоялари билан йўғрилган, қирғин солишга ёки фуқароларни зўрлик билан кўчириб юборишга даъват этадиган ёхуд аҳоли орасида ваҳима чиқаришга қаратилган маълумотлар ва материалларни ҳар қандай шаклда тарқатиш, худди шунингдек, фуқаролар тотувлигини бузиш, туҳматона, вазиятни беқарорлаштирувчи уйдирмалар тарқатиш ҳамда жамиятда қарор топган хулқ-атвор қоидаларига ва жамоат хавфсизлигига

қарши қаратилган бошқа қилмишларни содир этиш мақсадида диндан фойдаланиш, шунингдек, диний-экстремистик, террорчилик ташкилотларининг атрибутларини ёки рамзий белгиларини тарқатиш ёхуд намойиш этиш учун, яъни жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига таҳдид соладиган материалларни тайёрлаш, сақлаш, тарқатиш ёки намойиш этиш учун ЖКнинг 244^1-моддаси 3-қисми “г”-банди [44], 2017-йилда телекоммуникация тармоқларидан, шунингдек, интернет бутунжаҳон ахборот тармоғидан фойдаланиб, ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказиш учун ЖКнинг 103-моддаси 2-қисми “г” банди ва ўзини ўзи ўлдиришга ундаш учун ЖКнинг 103^1-модда 2-қисми “в”-банди [45] билан жиноий жавобгарлик белгилаб қўйилди.

Кўриб турганимиздек, қонунчилигимизда “Ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар” деб аталган алоҳида боб бўлган ҳолда, унга оид жиноятлар Жиноят кодексининг турли моддаларида турлича кўринишларда баён қилинган, бу эса мазмунан жиноят қонунчилигимиз жиддий таҳрирга муҳтож эканлигини кўрсатади. Бироқ бунда жиноят қонунчилигимиздаги моддалар жиноят объектига нисбатан кетма-кетликда баён қилинганини ҳам инобатга олишимиз даркор.

Бундан ташқари, шу кунга қадар жиноят қонунчилигимизда кибержиноятчилик учун жавобгарлик назарда тутилмаганлиги, технологик тараққиёт, жумладан кибержиноят билан боғлиқ жиноят турларининг кенгайганлигини ҳисобга олган ҳолда ахборот технологиялари соҳасида жавобгарликни назарда тутувчи нормаларни қайта кўриб чиқиш зарурлигини кўрсатади [46].

Хулоса ўрнида таъкидлаб ўтишимиз жоизки, кибержиноятлар доктринал тараққиёти, техник ривожи, ҳуқуқий аҳамияти, тарихий тараққиёти жиҳатидан кундан-кунга ўзининг инсониятга келтираётган кулфати билан ривож топиб борар экан, уни қайси даврда қандай номлаш эмас, балки унинг олдини олиш, бу борадаги жиноятларни бартараф қилиш, жиноятчиликка курашишнинг самарали усулларини ишлаб чиқиш ва уни амалиётга татбиқ қилиш жуда муҳим аҳамиятга эга. Зеро, халқ давлатдан рози бўлиш учун давлат халқнинг келажагига раҳна солувчи кулфатларни олдиндан прогноз қилиши ва бу каби салбий ҳолатларнинг олдини олиш юзасидан зарур чоралар кўрмоғи даркор.

Шундай экан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018-йил 14-майдаги ПҚ–3723-сон Қарори билан тасдиқланган Ўзбекистон Республикасининг Жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилигини такомиллаштириш концепцияси Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси жиддий қайта кўриб чиқилиши, жиноят қонунчилигида кибержиноятчилик тушунчаси, турлари, уларни аниқлаш мезонлари, жавобгарлик чоралари белгилаб қўйилиши мақсадга мувофиқ. Зеро, қонунийлик таъминланмас экан, бу каби жиноятлар сони кўпаяверади ва Жиноят кодексидаги қонунийлик, одиллик, инсонпарварлик принциплари

бузилаверади. “Telegram” ижтимоий тармоғи орқали 1 000 000 сўм миқдоридаги пул маблағини яширин равишда ўғрилаганлик учун ЖКнинг 169-моддаси 1-қисми билан, борса судланувчи узоғи билан уч йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланса-ю, компьютер тизимига рухсатсиз кириб яширин равишда 100 000 сўм пул маблағини ўғрилаганлик учун ЖКнинг 169-моддасининг 3-қисми “б”-банди билан судланувчига камида 5 йил озодликдан маҳрум қилиш билан жазоси қўланилиши, фикримизча, одиллик ва қонунийлик мезонларига умуман тўғри келмайди. Шу сабабдан ҳам биз жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилиги ва амалдаги “Ахборотлаштириш тўғрисида”ги Қонунларни ҳамда бошқа шу каби қонун ҳужжатларини жиддий қайта кўриб чиқиш орқали қонунийлик, одиллик, инсонпарварлик принципларини амалда белгилаб қўйишимиз биз учун ҳам фарз, ҳам қарздир.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Интернет сайтидан: История появления и развитие преступлений в сфере высоких информационных технологий. https://studwood.ru/1595418/informatika/istoriya_poyavleniya_razvitie_prestupleniy_sfere_vysokih_informatsionnyh_tehnologiy.

2. Интернет сайтидан: https://vc.ru/services/101050-istoriya-odnogo-ogrableniya-ili- kak-zashchitit-startap-ot-kiberprestupnikov.

3. Интернет сайтидан: Россия Федерацияси Ички ишлар вазирлиги ҳузуридаги Тергов қўмитасининг Назорат-услубий бошқармаси Иқтисодиёт ва компьютер маълумотлари соҳасидаги жиноятлар тўғрисидаги ишлар бўйича бўлим бошлиғи Г. Егоров хотираларидан. https://sites.google.com/site/ komputernyeprestuplenia/home/istoria-komputernyh-prestuplenij.

4. Интернет сайтидан: https://71.xn--b1aew.xn--p1ai/Dejatelnost/Borba_s_ kiberprestupnostju.

5. Интернет сайтидан: https://www.mvd.gov.by/ru/page/upravlenie-po-raskrytiyu-prestuplenij-v-sfere-vysokih-tehnologij-upravlenie-k/istoriya-urpsvt.

6. А.Г. Волеводз. Противодействие компьютерным преступлениям: правовые основы международного сотрудничества. – М.: Юрлитинформ, 2001. – С. 496.

7. Л.П. Зверянская. Исторический анализ этапов развития киберпреступности и особенности современных киберпреступлений // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2016. – Т. 15. – С. 881–885. – URL: https://e-koncept.ru/2016/96090.htm.

8. А. Николаева, М. Тумбинская. Киберпреступность: история развития, проблемы практики расследования. Казанский национальный исследовательский технический университет им. А.Н. Туполева-КАИ Казань, Россия. Материалы международной конференции Sorucom 2014 // 13-17 октября 2014. https://computer-museum.ru/articles/materialy-mezhdunarodnoy-konferentsii-sorucom-2014/629/.

9. Интернет сайтидан: https://sites.google.com/site/komputernyeprestuplenia/home/istoria-komputernyh-prestuplenij.

10. Интернет сайтидан: Е. Зубова. Киберпреступлений становится все больше, однако их раскрываемость уменьшается. https://www.advgazeta.ru/novosti/kiberprestupleniy-stanovitsya-vse-bolshe-odnako-ikh-raskryvaemost-umenshaetsya/.

11. Интернет сайтидан: https://safe.cnews.ru/news/top/2019-09-27_kiberprestupnost_v_rossii.

12. Интернет сайтидан: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%BE%D1%82%D1%88%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D0%B4,_%D0%9D%D0%B0%D1%82%D0%B0%D0%BD_%D0%9C%D0%B0%D0%B9%D0%B5%D1%80

13. Ўзбекистон Республикасининг 2003 йил 11 декабрда қабул қилинган “Ахборотлаштириш тўғрисида”ги 560-II-сонли Қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2004 йил, № 1-2, 10-модда.

14. Интернет сайтидан: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A8%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%BD,_%D0%9A% D0%BB%D0%BE%D0%B4.

15. Кибер хавфсизлик бўйича халқаро форум (Cyber Security Forum-2017) материалларидан. Энг оммалашган 3 турдаги кибер жиноят маълум бўлди. 07.02.2017 йил. https://sof.uz/post/eng-ommalashgan-3-turdagi-kiber-jinoyat-ma-lum-bo-ldi.

16. Интернет сайтидан: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BC%D0%BF%D1%8C%D1%8E%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BD%D1%8B%D0%B9_%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%80%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BC.

17. МСЭ публикует данные по ИКТ за 2015 год Революция в ИКТ последних 15 лет подтверждается статистическими данными. URL:https://www.itu.int/net/ pressoffice/press_releases/2015/pdf/17-ru.pdf [Дата обращения 12.01.2016].

18. Дремлюга, Р.И. Интернет–преступность: моногр. / Р.И. Дремлюга. –Владивосток, 2008. – 240 с.

19. Интернет сайтидан: https://www.myshared.ru/slide/439133/.

20. Интернет сайтидан: https://71.xn--b1aew.xn--p1ai/Dejatelnost/Borba_s_ kiberprestupnostju.

21. Распоряжение Правительства Российской Федерации № 1701-р от 22.10.99 г. «Об усилении борьбы с преступлениями в сфере высоких технологий и реализации международных договоренностей и обязательств Российской Федерации»» // СЗ РФ. – 1999. – № 44. – ст.5335.

22. Н.А.Морозов. Борьба с компьютерной преступностью в Японии // Обществои право. 2014. № 2(48). – С. 144.

23. А.В.Федоров. Информационная безопасность в мировом политическом процессе: учеб, пособие. М.: 2006. – С. 111.

24. Украина жиноят кодексининг 16-боби, 361-3631-моддаларидан. https://meget.kiev.ua/kodeks/ugolovniy-kodeks/razdel-1-16/.

25. ЕС от 23.11.2001 года «Конвенцию о компьютерных преступлениях». Будапешт, Серии европейских договоров – № 185. https://rm.coe.int/1680081580.

26. M.Gurcke. Understanding Cybercrime: A Guide for Developing Countries. ITU. 2009.

27. M. Kabay. Studies and Surveys of Computer Crime. – Northfield, 2001. – P.2.

28. К.Е. Зинченко, Л.Ю. Исмаилова, А.Н. Караханьян, Б.В. Киселев, В.В. Крылов, Я.М. Мастинский. Н.С. Полевой, Ю.Н. Соловьев, В.В. Хургин, С.И. Цветков. Компьютерные технологии в юридической деятельности. Учебное и практическое пособие. – М.: издательство “БЕК”. 1994 г., – С. 304.

29. Н.С. Салаев, Р.Н. Рўзиев. Кибержиноятчиликка қарши курашишга оид миллий ва халқаро стандартлар. Монография., – Т.: ТДЮУ, 2018, 139-б.

30. Интернет сайтидан: https://www.coe.int/ru/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/185.

31. В.А. Широков, Е.В. Беспалова. Киберпреступность: история уголовно-правового противодействия. – М.: “Информационное право”, 2006, № 4. https://center-bereg.ru/h1846.html.

32. Абдуджалилов Абдуджабар. Теоретические проблемы гражданских правоотношений в Интернете. Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук. Душанбе – 2015. 2015. https://lawbook.online/kniga-grajdanskoe-pravo-rossii/ponyatie-suschnost-virtualnogo-prostranstva-79174.html.

33. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ–4947-сонли Фармони билан тасдиқланган 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини “Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили”да амалга оширишга оид давлат дастури. Манба: “Халқ сўзи”, 2017 й., 28 (6722)-сон; ЎР ҚҲТ, 2017 й., 6-сон, 70-модда.

34. Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 1 майдаги 318-сон қарори билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси Ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлиги тўғрисида”ги низом // Ўзбекистон Республикаси ҚТ, 2018 йил, 5-сон, 98-модда.

35. Вазирлар Маҳкамасининг 2018-йил 7-августдаги 622-сон қарори билан тасдиқланган Давлат ва хўжалик бошқаруви органларининг виртуал маконда иштирокини фаоллаштириш концепцияси // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 08.08.2018 й., 09/18/622/1637-сон.

36. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 ноябрдаги ПҚ–4024-сон қарори билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси Ахборотлаштириш ва телекоммуникациялар соҳасида назорат бўйича давлат инспекцияси тўғрисида”ги Низом // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 22.11.2018 й., 07/18/4024/2200-сон.

37. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистонда Шарда университетини ташкил этиш тўғрисида” 2019 йил 10 апрелдаги ПҚ–4278-сон қарори // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 11.04.2019 й., 07/19/4278/2920-сон.

38. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ахборот технологиялари ва коммуникацияларининг жорий этилишини назорат қилиш, уларни ҳимоя қилиш тизимини такомиллаштиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 2019 йил 14 сентябрдаги ПҚ–4452-сон қарори // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 16.09.2019 й., 07/19/4452/4207-сон.

39. Вазирлар Маҳкамасининг “Бутунжаҳон Интернет тармоғида ахборот хавфсизлигини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2018 йил 5 сентябрдаги 707-сон қарори // Ўзбекистон Республикаси ҚТ, 2018 йил, 9-сон, 223-модда.

40. Ўзбекистон Республикасининг “Ахборотлаштириш ва маълумотлар узатиш соҳасида қонунга хилоф ҳаракатлар содир этганлик учун жавобгарлик кучайтирилганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида” 2007 йил 25 декабрдаги ЎРҚ-137-сон Қонуни // Ўзбекистон қонун ҳужжатлари тўплами, 2007 й., 52-сон, 532-модда.

41. Ўзбекистон Республикасининг “Жиноий жазоларнинг либераллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг Жиноят, Жиноят-процессуал кодекслари ҳамда Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексига ўзгартишлар ва қўшимчалар киритиш ҳақида” 2001 йил 29 августдаги 254-II-сон Қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2001 й., 9-10-сон, 165-модда.

42. Ўзбекистон Республикасининг “Қимор ва таваккалчиликка асосланган бошқа ўйинларни ташкил этиш ҳамда ўтказишни тартибга солиш муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида” 2007-йил 14-сентябрдаги ЎРҚ–109-сон // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2007 й., 37-38-сон, 377-модда, 52-сон, 533-модда.

43. Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида” 2016 йил 23 сентябрдаги ЎРҚ–411-сон Қонуни // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2016 й., 39-сон, 457-модда; Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 30.01.2018 й., 03/18/463/0634-сон; 18.01.2019 й., 03/19/517/2497-сон; 08.01.2020 й., 03/20/601/0025-сон.

44. Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида” 2016 йил 25 апрелдаги ЎРҚ–405-сон Қонуни // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2016 й., 17-сон, 173-модда; Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 08.11.2019 й., 03/19/581/4004-сон; 08.01.2020 й., 03/20/601/0025-сон.

45. Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш, шунингдек айрим қонун ҳужжатларини ўз кучини йўқотган деб топиш тўғрисида”2017 йил 13 июндаги ЎРҚ-436-сон Қонуни // Ўзбекистон қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 24-сон, 487-модда.

46. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 14 майдаги ПҚ–3723-сон қарори билан тасдиқланган Ўзбекистон Республикасининг Жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилигини такомиллаштириш концепцияси // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 15.05.2018 й., 07/18/3723/1225-сон, 01.10.2018 й., 06/18/5547/1975-сон.